

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9896-2021-39

KULTÚRNE DEDIČSTVO BÝVALÝCH BANSKÝCH OBLASTÍ V ZÁŽITKOVOM LOKÁLNO M TURIZME

Cultural heritage of the former mining areas in the experience-based
local tourism

JOLANA DARULOVÁ

*Katedra sociálnych štúdií a etnológie | Department of Social Studies and Ethnology
Filozofická Fakulta | Faculty of Arts
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici | Matej Bel University in Banská Bystrica
✉ Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, Slovak Republic
E-mail: jolana.darulova@umb.sk*

Anotácia

Banská činnosť zanechala na území stredného Slovenska mnohé pamiatky technického, architektonicko-urbanistického charakteru, ale aj bohaté socio-kultúrne tradície tvoriace významnú zložku kultúrneho dedičstva. Cieľom štúdie je sledovanie využívania tohto dedičstva vo vybraných lokalitách Banskej Bystrice a Španej Doliny v zážitkovom lokálnom turizme. Východiskom boli tak inštitucionalizované aktivity (napr. múzei), ako aj aktivity občianskych združení. Pri opakovaných etnologických výskumoch boli využité najmä techniky zúčastneného pozorovania a pološtandardizovaných rozhovorov s predstaviteľmi samospráv a zástupcami organizačných a realizačných zložiek skúmaných podujatí. Prvá časť štúdie zmiňuje teoretické a metodologické aspekty využívania montánných lokalít v turizme a druhá časť uvádza vybrané dobré príklady z praxe, od expozícií a výstav realizovaných interaktívnou formou, náučných chodníkov, animácií až po spracovanie baníckej témy v mestských festivitoch a v spoločensko-kultúrnom kalendári obce. Technické pamiatky obohatené o zážitky a príbehy s možnosťou zapojenia turistov do starých technologických postupov, či do sledovania pracovného prostredia baníkov v podzemí a pod., spolu s dôslednou popularizáciou, dávajú predpoklad, že sa záujem o túto časť kultúrneho dedičstva bude zvyšovať.

Kľúčové slová

kultúrne dedičstvo, montánne oblasti, zážitkový turizmus, príklady dobrej praxe

Annotation

Mining activities in the territory of central Slovakia have left many monuments of technical, architectural, and urbanistic character. These are rich in socio-cultural traditions, too. They formed a significant component of cultural heritage. The study aims to monitor the heritage use in selected localities of Banská Bystrica and Špania Dolina in experience-based local tourism. The starting point was both institutionalized activities (e.g. museums) and the activities of civic associations. We have used the techniques of participatory observation and semi-standardized interviews with local government representatives and administrators of the researched events in repeated ethnological research. The first part of the study mentions theoretical and methodological aspects of mountain sites usage in tourism. The second part presents selected examples of good practice - from exhibitions and exhibitions realized in interactive form, educational trails, animations to the elaboration of mining issue in festivals and the socio-cultural calendar of the village. Technical monuments enriched with experiences and stories with the possibility of involving tourists in old technological procedures, or in monitoring the underground working environment of miners, etc., together with consistent popularization, give the presumption that interest in this part of cultural heritage will increase.

Key words

cultural heritage, mining areas, experience-based tourism, good practice examples

JEL classification: Z10

1. Úvod

K významným územiám, v ktorých sa počas viacerých storočí formovala hmotná i duchovná kultúra Slovenska v nezameniteľných sociálnych formách, patria montánne subregióny. Na strednom Slovenku boli najvýznamnejšie

slobodné banské kráľovské mestá, z ktorých vynikali medená Banská Bystrica, zlatá Kremnica a strieborná Banská Štiavnica. Každé z nich malo svoje kultúrne špecifiká a historické prvenstvá, ktoré je možné využiť v cestovnom ruchu: Banská Bystrica Thurzovsko-fuggerovkú spoločnosť „Ungarischer Handel“ – medenorudný podnik, ktorý v 2. pol. 15. stor. vyvážal meď do Gdanska, Benátok a Mnichova, Kremnica mincovňu, jeden z najstarších nepretržite vyrábajúcich podnikov na svete (od 1328), Banská Štiavnica je vďaka svojim architektonickým a technickým pamiatkam zapísaná do zoznamu UNESCO. V Banskej Bystrici bol rozvoj založený najmä na ťažbe a spracovaní medi. Neskôr, po vyčrpaní ľahšie dostupných rudných zásob a tiež v dôsledku poklesu cien medi, ťažba postupne upadala, až začiatkom 20. storočia zanikla. Tu, na rozdiel od Banskej Štiavnice či Kremnice, neboli bane v bezprostrednej blízkosti či priamo pod mestom, ale hlavne na území obcí Staré Hory, Špania Dolina a Ľubietová. V týchto obciach pretrvávajú banícke tradície doposiaľ i napriek tomu, že bola banská činnosť definitívne ukončená a pamätníkov na uvedené obdobie je možné nájsť iba zriedka. Mnohé z nich tvoria doposiaľ významnú súčasť kultúrnych reprezentácií, pričom sa prezentujú rozmanitými formami a druhmi pod gesciou inštitúcií, neformálnych združení i vďaka jednotlivcom.

2. Cieľ a metódy

V štúdiu sa zameriam na najnovšie trendy v oblasti zážitkového turizmu s ohľadom na pamiatky vybraných montánných lokalít Banskú Bystricu a bývalú banícku obec Španiu Dolinu. Cieľom bol výskum inštitucionalizovaných aktivít (napr. múzeí), ako aj občianskych združení, ktoré spracúvajú banícke témy a prezentujú ich rozmanitými formami, od expozícií a výstav, cez náučné cesty a chodníky až po animácie v mestských festivitoch a v spoločensko-kultúrnom kalendári obcí. Dôraz bol položený na to, či súčasné aktivity zapájajú turistov do starých technologických postupov, či umožňujú vstup do baní, či sú technické pamiatky obohatené o zážitky a príbehy, či podnecujú interaktivitu. Informácie o skúmanom území boli získané najmä z odbornej historickej a etnologickej literatúry, návštevou inštitúcií a účasťou na skúmaných podujatiach. Realizované boli opakované terénne výskumy spojené s etnografickou metódou a technikami zúčastneného pozorovania a pološtandardizovaných rozhovorov so zástupcami vybraných múzeí, inštitúcií, samosprávnych orgánov. Viaceré slúžili ako podklad k získaniu a spracovaniu faktografických údajov i k objektivizácii záverov. Do štúdie sme zaradili aj písomné podklady poskytnuté Stredoslovenským múzeom v Banskej Bystrici.

3. Kultúrne dedičstvo bývalých banských oblastí v zážitkovom turizme

Kultúrne dedičstvo v zážitkovom turizme predstavuje tému, ktorá je spracovaná rôznymi vednými odborníkmi na základe výskumov lokalít, predovšetkým vo vidieckom, ale i bývalom industriálnom prostredí (Košťalová, 2016, Kajzar, Václavíková, 2016) i v kontexte s rozvojom regiónu či mikroregiónu (Vrbičanová, Močko, Kaisová, 2020) i s ohľadom na nové moderné formy turizmu (Hronček, Rybár, Weis, 2011). Etnológia rozpracováva aj ďalšie špecifické témy, ako napr. manažment a marketing kultúrneho dedičstva v cestovnom ruchu (Kurpaš, Zima, 2016), transformácia bývalých banských lokalít na rekreačné a turistické (Darulová, 2016) i najnovšie koncepty kultúrneho dedičstva v turizme (Bitušíková, 2021). Doposiaľ absentuje výskum využitia banského kultúrneho dedičstva Banskej Bystrice a okolia v zážitkovom turizme.

Stratégia rozvoja cestovného ruchu do roku 2020 schválená uznesením vlády SR č. 379/2013 z 10. júla 2013 zadefinovala na Slovensku šesť hlavných druhov cestovného ruchu:

- letný cestovný ruch,
- zimný cestovný ruch,
- kúpeľný a zdravotný cestovný ruch,
- kultúrny a mestský cestovný ruch,
- vidiecky cestovný ruch a agroturistika,
- geoparky a geoturistika.

Kultúrne dedičstvo montánných oblastí môže byť potenciálnou súčasťou viacerých uvedených druhov cestovného ruchu a imanentnou súčasťou geoturistiky. Geoturistika je ako forma turizmu založená na poznávaní geologických objektov a procesov s dôrazom na ich estetickú a historickú hodnotu a technických pamiatok spojených s banskou činnosťou (opustené banské diela, banícke múzeá, obchodné cesty spojené s prevozom tovaru získaného pomocou banskej činnosti) (Strategický dokument, 2019). Industriálne dedičstvo tvoria pozostatky industriálnej kultúry, ktoré majú historickú, technologickú, sociálnu, architektonickú alebo vedeckú hodnotu. Sú to rôzne stavby a strojové zariadenia, dielne, továrne, mlyny, skladišká, obchody, bane, miesta, kde sa spracúvajú a čistia suroviny, a objekty, kde sa vyrába, prenáša a využíva energia (Charta industriálneho dedičstva).

Záujem o industriálne dedičstvo je vo svete veľmi aktuálny. Po tom, ako vznikol v roku 1978 Medzinárodný výbor na ochranu industriálneho dedičstva UNESCO (TICCH UNESCO) boli do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva zapísané mnohé priemyselné pamiatky. Medzi nimi má zastúpenie aj Slovensko, od roku 1993 je

súčasťou tohto zoznamu Banská Štiavnica a technické pamiatky jej okolia. I téma využitia industriálneho dedičstva rezonuje v zahraničnej literatúre. Naznačujú to vo svojich publikáciách napr. Goodal (1993), Jonsen-Verbeke (1999), Hospert (2002) alebo Timothy a Boyd (2003). Viaceré práce sa venujú transformácii bývalých ťažobných oblastí na účely cestovného ruchu. Edwards a Llurdes a Colt (1996), Rudd a Davis (1998). Industriálny turizmus na Ostravsku analyzujú Bujok at all (2015). Na využitie poľnohospodárskych technických pamiatok v cestovnom ruchu upozorňujú Hronček a Hronček (2012), na turizmus spojený s návštevou priemyselných závodov, ich múzeí, resp. s prehliadkou výrobného procesu Cudny a Hornák (2016).

K súčasným trendom v cestovnom ruchu patrí dovolenka spojená so vzdelávaním, kde zohráva dôležitú rolu história, umenie, kultúrne dedičstvo. Neraz je spájaná aj s osobitým, subjektívnym zážitkom, ktoré poskytuje zážitkový cestovný ruch. Zelenka a Pásková uvádzajú, že pri zážitkovom cestovnom ruchu ide o taký cestovný ruch, kedy jeho účastníci vyhľadávajú zážitky odlišné od každodenného života, čiže vzrušenie (gurmánsky, dobrodružný, kozmický cestovný ruch a pod.). Patrí sem vyhľadávanie a prežívanie sociálnych kontaktov a kontaktov s prírodou a kultúrnym prostredím destinácie a vyhľadávanie zážitkov v rámci atrakcií cestovného ruchu. (Zelenka, Pásková, 2012). K hlavným atribútom zážitkového cestovného ruchu, resp. turizmu patrí interaktivita, teda aktívne formy poznávania založené na silnom emotívnom zážitku, zapojení sa do akcie. V rámci zážitkového turizmu sa môžu využívať nielen historické objekty, ale aj industriálne pamiatky, krajina poznačená ťažbou a pod. Prežívanie sa umocní i vtedy, keď sa s atraktivitou spája zaujímavý príbeh (Strategický dokument, 2019). Industriálny cestovný ruch obohatený o zážitkovosť je taká forma turizmu, ktorá zahŕňa navštevovanie technických pamiatok a zaujímavých výrobných spoločností, pričom má návštevník zážitok spojený s výrobou konkrétnych výrobkov, pozoruje technológiu a nazerá naspäť do minulosti (Otgaar at all, 2010).

Vzhľadom na rozmanitosť banického dedičstva sú v rámci banskej turistiky relevantné objekty a javy, ktoré umožňujú vidieť a spoznať: banské technológie, procesy vysvetľujúce ťažbu a spracovanie surovín, historické banské objekty, príbehy o historických osobnostiach s významným vplyvom na banský priemysel, banické tradície (Rybár, 2010). Mihalič (2013) priraduje k predmetom banského dedičstva jednak antropogénne zdroje (technické a priemyselné objekty, múzeá) a nehmotné aspekty súvisiace s tradíciou baníctva až po kultúrne a spoločenské udalosti. Využitie prvkov nehmotného kultúrneho dedičstva pri prezentácii technických pamiatok umožňuje nielen názorné ale aj emotívne prežívanie sprostredkovaných socio-kultúrnych javov. Z rozmanitých banických tradícií sú v Reprezentatívnom zozname nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska zapísané dva prvky – Salamandrový sprievod konaný na Deň baníkov, geológov, hutníkov a naftárov v Banskej Štiavnici a Aušusnícke služby zo Španej Doliny. I revitalizácia ďalších tradičných kultúrnych prvkov baníkov založených na interaktivite a ich zaradenie do spoločensko-kultúrneho kalendára podnecuje záujem verejnosti a zvyšuje návštevnosť bývalých banských osád.

4. Dobré príklady zážitkového turizmu v Banskej Bystrici

Rozvoj turizmu v lokalitách, resp. regiónoch podporujú odborné a kultúrne zariadenia najvyššieho stupňa, medzi ktoré patria najmä pamäťové inštitúcie, z ktorých sú najnavštevovanejšie múzeá. Funkcie múzea nie je možné redukovat' iba na ekonomické záležitosti, ale majú dôležitú úlohu pri vytváraní modelu regionálnej kultúry ako verejne poskytovaného statku, ktorý zvyšuje úžitok miestnych obyvateľov a navyše je schopný generovať tzv. „home attachment effect“ (Schild, Wrede, 2015). Sú teda nástrojom pre zvyšovanie atraktivity územia. V Banskej Bystrici ide o Stredoslovenské múzeum Banská Bystrica so širokým odborným a tematickým záberom, vrátane banickej histórie a socio-kultúrnych tradícií baníkov a Múzeum medi v Španej Doline, ktoré je výlučne zamerané na baníctvo lokality. Prezentácia fondu baníctva v stálych expozíciách Stredoslovenského múzea sa prirodzene spája už so vznikom a tak isto i s celou históriou tohto múzea od roku 1889. V každej novoinštalovanej múzejnej expozícii (v roku 1909, 1953 i 2009) sa baníctvu venovala náležitá pozornosť zodpovedajúca stupňu poznania a odborným nárokom kladeným na formy prezentácie. V súčasnom období múzeum pripravuje novú stálu expozíciu *Tranzithistory* s využitím moderných foriem prezentácie. Cieľom je interaktívnou formou priblížiť návštevníkovi históriu Banskej Bystrice a jej okolia ako strediska banskej činnosti a obchodu. Expozície prevedú návštevníka jednotlivými míľnikmi histórie tejto významnej banskej lokality atraktívnou zážitkovou formou. Návštevník sa stáva súčasťou cesty – tranzitu históriou – prostredníctvom zbierkových predmetov, dobových dokumentov a moderných vizuálnych prvkov. Stáva sa súčasťou Magna via – cesty v bývalom Rakúsku-Uhorsku. V prvej časti, ktorá je koncipovaná geograficky a rešpektuje postupnosť od lokálneho k regionálnemu, sú dokumentované prvé sídla a stopy ľudskej činnosti v jednotlivých lokalitách okolia Banskej Bystrice, až k priemyselným výrobkom kraja, ktoré svojím významom presiahli jeho hranice. Návštevník má možnosť v rámci regiónu spoznať techniky výroby skla, jedálenských súprav, modrotlača a keramiky, poznačené tradičnou ľudovou kultúrou i pracovať s replikami vybraných zbierkových predmetov. V ďalšej časti *Tranzithistory* vysvetľuje myšlienku obchodu a ciest podľa historického vnímania času od ciest prvých prospektorov v praveku po súčasníkov v 21. storočí. Vzorky vyťaženej rudy imitujú manuálnu prácu baníkov i dômyselný systém

prevádzky mediarskeho podniku, zosobneného správcom Jakubom Fuggerom a jeho účtovníkom. Riečna cesta približuje tradičné remeslá späť s baníctvom a hutníctvom – drevorubačstvo, uhliarstvo, pltníctvo. Dobový interiér meštianskej izby sprostredkuje obraz rodinného prostredia, resp. spôsobu bývania. Expozícia končí prezentáciou námestia – centra Banskej Bystrice, tak ako bolo formované a využívané v rôznych časových úsekoch druhej polovice 19. až 20. storočia. K moderným formám muzeálnej činnosti patrí i otvorený depozitár, ktorý ponúka návštevníkovi možnosť dozvedieť sa o špecifikách muzeálnej činnosti od akvizície, teda obstarávania, cez katalogizovanie, výskum až po ochranu a sprístupňovanie zbierkových predmetov. Najdôležitejšiu expozičnú časť, ktorá bude tvoriť „genius loci objektu“ prostredníctvom sídla Thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti tvoria „Cesty medi a Thurzovsko-fuggerovská spoločnosť“. V kontraste ťažkej práce baníkov reprezentovanej sochou baníka v „obklopení“ nástrojov stojí obrovská prosperita tejto spoločnosti.

Nová expozícia poskytne návštevníkovi vizuálny vnem banskej činnosti, banskej techniky a ľudskej činnosti, kde budú vystavené nasledovné základné okruhy zbierkových predmetov:

- nerasty a minerály spojené s banskou činnosťou,
- obrazy, banská tematika a drevená banícka zástava,
- kahance, banské figuríny v banskej uniforme,
- skúšobná banská technika,
- výrobky baníkov – fľaše trpezlivosti, modely baní, krčahy s banskými znakmi,
- zbierka fokošov (náradie), banské vozíky,
- španodolinské šálky a súdky – „španodolinský poklad“, permoník,
- knecht na spúšťanie baníkov do bane,
- banícky oltár a unikátna ceremoniálna banícka zástava od maliara Stundera,
- medene mince, pamätne medaile, korýtka na rudy, kľúče od mesta,
- banská meračská technika, centové závažie, socha stredovekého baníka,
- reprodukcia obrazu Matthäus Schwarz: Jakub Fugger a banských diel,
- faksimile listín z Augsburgu – zakladacia listina, ekonomické listiny, iné zaujímavosti.

Z výstavnickej činnosti múzea s baníckou tematikou je dôležité zmieniť výstavu z roku 2015 s názvom Vitajte, princovia! koncipovanú ako pripomenutie si významnej udalosti 251. výročia návštevy synov Márie Terézie a korunných princov Jozefa II. a Leopolda v banskom trojuholníku miest Banská Štiavnica – Kremnica – Banská Bystrica. Výstava prezentovala zlatnícke výrobky zo španodolinskej cementačnej medi, španodolinské medené poháre, známe pod názvom „Herrengrunder Becher“ už od začiatku 17. storočia. Výstava bola súčasťou mestských osláv tzv. Cisárskej vizitácie s baníckym šachtágom, slávnosťou, na ktorej sa prijímajú noví členovia do baníckeho stavu, so slávnostným sprievodom a sprístupnením procesu razenia mincí a ryžovania zlata.

Stredoslovenské múzeum realizuje i ďalšie zážitkové formy prezentácie spojené s baníctvom. K takýmto muzeálnym formám patrí napr. výučba na tému baníctva prostredníctvom ikonografických výjavov vo vzácnej freskami zdobenej Zelenej sieni, kde je stvárnená legenda o sv. Danielovi ako patrónovi baníkov a hľadačov rudných pokladov a tak isto námet spojený so sv. Barborou patrónkou baníkov. Je to príklad spájania atraktivity s pútavým príbehom, ktorý umocňuje prežívanie.

Banícka tematika tvorí i súčasť viacerých významných podujatí kultúrneho kalendára mesta Banská Bystrica. Spravidla ide o festivitu – oslavné príležitosti venované významnému dňu v roku, sociálnej skupine, lokalite a pod. Oblasť, z ktorých sa festivita vyberá, môžu byť buď cirkevného charakteru (Vianoce), alebo môžu vychádzať v širokom slova zmysle z tradícií – národných, regionálnych, lokálnych. Môže ísť pritom o pamiatku, resp. výročie a patrí sem aj široký okruh festivalov. Poskytujú pocit spolupatričnosti, čo prispieva k sociálnej (skupinovej), náboženskej, i priestorovo (geograficky) ohraničenej kohézii (Darulová, 2018). Ich sociálna funkcia úzko súvisí s hodnotami, ktoré komunita považuje za esenciálne a nevyhnutné pre svoju historickú kontinuitu i sociálnu identitu (Košťálová 2020: 235). Festivitu sprostredkujúvajú tému na spoločenskú komunikáciu; v strede pozornosti sa môže ocitnúť aktuálna či historická osoba, udalosť (založenie mesta) i mesto samotné (Dni mesta). V Banskej Bystrici počas Dní mesta, ktorými začína v júni trojmesačné kultúrne leto, býva pravidelne jeden deň venovaný baníckym tradíciám. V roku 2019 sa tak záujemcovia mohli prejsť „Medenou cestou“ s tradičnou kováčskou vyhňou a replikami historických banských strojov, zúčastniť sa na výrobných procesoch spracovania medi, vďaka ktorej sa v minulosti Bystrica preslávila i zbohatla. V predchádzajúcom roku si zas mohli vyrobiť medený predmet v rámci programu „Od medenej rudy ku kotlíku“. Kultúrne leto končí v septembri Radvanským jarmokom, ktorý býva venovaný najmä ľudovým tradíciám a udalostiam z histórie mesta. V posledných rokoch i s naplňaním hlavnej témy baníctvom. Išlo napr. o alegorické spracovanie témy prevážania medi z okolia Banskej Bystrice do Benátok veľkorozmernou replikou historickej lode vystavenej na námestí SNP (hlavné námestie vyhlásené s historickým jadrom za mestskú pamiatkovú rezerváciu), ktorú obsluhovali námorníci v dobových kostýmoch. Radvanský jarmok, oslávil v roku 2017 už 360. výročie od svojho vzniku a je zapísaný do Reprezentatívneho

zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska ako jeden z najväčších a najnavštevovanejších v Rakúsko-Uhorsku. Iniciátorom rôznych podujatí s baníckou tematikou je Združenie baníckych spolkov a cechov Slovenska. Je profesijnou organizáciou baníkov, ktorá združuje tridsaťpäť registrovaných baníckych spolkov a cechov vo všetkých regiónoch Slovenska. Od roku 2008 sa každoročne konajú vždy v inom meste stretnutia bankských miest a obcí Slovenska. V Banskej Bystrici sa uskutočnili stretnutia nazvané „Cisárska vizitácia“, na ktorých sa prezentovali predstavitelia rôznych bankských regiónov zo Slovenska i zo zahraničia. Festivitu mali viaceré prvky ceremónie (uvítanie, ďakovné a sprievodné prejavy), ritualizovaného správania (slávnostný vstup primátora s manželkou, príchod a vystupovanie synov Márie Terézie), dramatizácie (modlitba pri sv. Barbore, skok cez kožu) a baníckych symbolov (uniforma, zástavy, banícke insígnie, klopačka) (Darulová, 2018).

5. Dobré príklady zážitkového turizmu v Španej Doline

Špania Dolina leží 11 km severne od Banskej Bystrice a je koncovou obcou, a tak ju navštívi iba turista, ktorý si ju zvolí za cieľovú. Pre svoje náleziská medenej rudy obsahujúcej aj striebro bola preslávená po celej Európe. Lokalitou európskeho významu sa stáva v 15. storočí v čase fungovania Thurzovsko-fuggerovskej mediarskej spoločnosti a až do 17. st. sa špaňodolinská meď stala najvýznamnejším činiteľom na svetových trhoch. Bola základom mincovníctva v Kremnici a vyvážala sa nielen do celej Európy, ale aj do Severnej a Južnej Ameriky, i do Indie a do Číny. Po ukončení ťažby v baniach v roku 1888 väčšina baníkov ostala pracovať v lesoch a železiarskych podnikoch v okolí, časť odišla pracovať do baní v Juhoslávii a Rumunsku (Vlastivedný slovník obcí, 1977). Od roku 1964 pôsobila v obci novopostavená úpravňa rúd na získavanie medi zo starého haldového materiálu. Povrchová bankská ťažba (odvaly) a všetky práce s ňou súvisiace boli ukončené v roku 1985. Od tohto dátumu sa počet obyvateľov obce rapídne znižuje a Špania Dolina sa mení na rekreačnú obec. Pre veľký počet zachovaných ľudových domov a montánných pamiatok bola vyhlásená za rezerváciu ľudovej architektúry. Popri baníctve sa obyvatelia venovali aj výrobe paličkových čipiek, ktoré sú vystavované v malom Múzeu čipky lokalizovanom v historickej budove klopačky.

Na bankskú činnosť upozorňujú banícke domy, budova klopačky, hostinec, ktoré sú zapísané v zozname národných kultúrnych pamiatok a najmä technické pamiatky, ako sú halda Maximilián, Denná cisárska štôlna, štôlna Mann Fajtovej, šachta Ludovíka, stupa Dolná Ludovíka, šachta Ferdinand i starý bankský vodovod. Viaceré pamiatky, vrátane rozsiahlej kaskádovitej stavby slúžiacej ako úpravňa rúd, boli odstránené a tak sa neuskutočnil plán zriadenia bankského skanzenu (Herčko, Švarcová, 2005).

Banícka história je prezentovaná prostredníctvom stálej expozície v Múzeu medi, ktoré vzniklo v roku 2009 a pôsobí z iniciatívy občianskeho združenia Banícke bratstvo Herregrund. Hlavnou činnosťou múzea je zbieranie, reštaurovanie a sprístupňovanie historických artefaktov súvisiacich s ťažbou medi v lokalite, resp. v Starohorsko-špaňodolinskom regióne. Expozícia prezentuje kompletnú zbierku minerálov z ložiska, prieraz histórie ťažby a spracovania rudy, ako aj cesty exportu medi od staršej doby bronzovej do roku 1888. Statickú časť expozície dopĺňa aj počítačová animácia znázorňujúca prácu vodného ťažného stroja šachty Ludovíka. Návštevníci majú tiež možnosť vlastnoručne si vyraziť repliku „herregrunderu“ z roku 1739. Pri industriálnom turizme môže ísť i o prehliadku konkrétneho objektu, ktorý doposiaľ slúži svojmu účelu alebo i stavby, ktorá sa už nepoužíva. Zážitková turistika v tomto prípade využíva kúzlo techniky či technológie, ktorú si návštevník plne uvedomí, až keď má možnosť si ju sám vyskúšať a prežiť (Plaček, Puček, Křápek, 2017). V týchto kontextoch ponúka múzeum aj ďalšiu formu zážitkového turizmu a tou je sprístupnený bankský náučný okruh v dvoch variantoch – celá trasa o dĺžke 6 km v trvaní 2 hodiny a 30 minút, alebo v skrátenej 45 minútovej podobe. Trasa začína pred budovou historickej klopačky pri starom bankskom vláčiku a pokračuje popri Dedičnej štôlni a baníckych domoch k otvorenej štôlni Max na haldu Maximilián až k šachte Ludovíka, ktorá patrí k najzachovalejším bankským stavbám v doline. Na požiadanie sa väčším skupinám záujemcov poskytuje sprievodca s odborným výkladom. Realizujú ho niektorí členovia spolku a to aj v nemeckom a maďarskom jazyku. V ponuke sú aj dlhšie trasy, ktoré spájajú po značených turistických chodníkoch Španiu Dolinu s okolitými lokalitami, napr. Starými Horami, Donovalmi, Šachtickami a pod. Banícky náučný chodník založilo v roku 2006 občianske združenie PERMON v spolupráci s obcou Špania Dolina. Chodník s bankskými technickými a kultúrnymi pamiatkami prechádza intravilánom a extravilánom obce a je opatrený informačnými panelmi s textami v slovenskom a anglickom jazyku (Darulová, 2016).

K významným technickým pamiatkam patrí už zmienený Špaňodolinský bankský vodovod, vodný žľab, ktorý dopravoval vodu do obce na pohon bankských strojov. Začali ho stavať v 16. storočí a postupom rokov ho predlžovali, takže s rôznymi prípojkami mal až 42 km. Tvoril ho systém drevených zberných, náhonových a spojovacích jarkov. Svoju činnosť ukončil roku 1906. Dnes ho identifikujú technické úpravy reliéfu – zárezy, násypy, kamenné múry; na turistické účely sa využívajú niektoré úseky ako súčasť náučného chodníka Donovaly – Šachticka. Okrem bankského náučného chodníka je Špania Dolina so svojim okolím súčasťou tzv. Barborskej

cesty, ktorú zaštituje Občianske združenie Banský región – Terra montanae. Ide o región s mestami Banská Bystrica, Kremnica, Banská Štiavnica a Zvolen. V názve cesty je sv. Barbora – patrónka baníkov, na ktorej je postavené i logo a tak isto i silueta trasy, ktorá „zapadla“ do obrysu sochy sv. Barbory. Medenou korunou symbolizuje medenú Banskú Bystricu, Španiu Dolinu a Staré hory, zlatým kalichom zlaté Kremnické vrchy a strieborným mečom Banskú Štiavnicu a okolie. Ide o 180 km dlhú trasu rozplánovanú na 8-9 dní, ktorá sa prekonáva pešo po vyznačených turistických chodníkoch. Cieľom Barborskej cesty je rozvinúť zážitkovú turistiku v regióne bohatom na banícku tradíciu. Okrem samotnej turistiky, kde sa predpokladá narastanie počtu návštevníkov a zvýšenie kvality poskytovaných služieb cestovného ruchu (najmä ubytovacích a stravovacích), sa prihliada aj na oživenie banských tradícií.

Poznávanie baníckej činnosti umocňuje i zážitok, ktorý poskytuje vstup do niektorých štôlní – najmä Dennejskej cisárskej štôlnie a Fajtovej. Zážitkový turizmus v Španej Doline by ešte obohatilo otvorenie banského prekopu v dĺžke 2 km, ktorý na začiatku 20. storočia spájal Španiu Dolinu s osadou Piesky, ktorá zanikla v roku 1953 a takmer všetky jej budovy boli asanované. S čistiacimi prácami sa začalo už v roku 2019 a obec verí, že sa tunel, v ktorom by mal banský vláčik prevážať návštevníkov, stane ďalšou významnou atraktivitou cestovného ruchu.

Banické tradície sú aj súčasťou spoločensko-kultúrneho kalendára obce. S pravidelnou periodicitou sa realizujú aušusnícke služby počas významných cirkevných sviatkov, nočný prechod s fakľami „faklcúg“ po halde Maximilán a obľúbená a navštevovaná je kulinárna atraktivita – súťaž vo varení tradičného banického jedla „štiarcu“ spojená s ochutnávkou.

6. Záver

Každé spoločenstvo, vrátane lokálnych, do značnej miery závisí od toho, akým spôsobom dokáže riešiť potreby svojho fungovania a svojho rozvoja zo zdrojov, ktoré sú v mieste jeho existencie. Kvalitne revitalizované a kreatívne prvky kultúrneho dedičstva predstavujúce inovácie, sú predpokladom výlučnosti, jedinečnosti prezentácie a s ňou spojeného zážitku a môžu turizmu priniesť hodnotu a úžitok (Košťalová, 2016). Príklady dobrej praxe z Banskej Bystrice, či už pripravovaná múzejná expozícia Tranzithistory s interaktívnymi prvkami alebo festivity a alegorické spracovanie významných historických udalostí, ktoré preslávili mesto v čase jeho najväčšieho banského rozmachu, i rôzne animácie prispievajú k osobnému prežívaniu v rámci zážitkového turizmu. Špania Dolina so zachovanými technickými pamiatkami a ľudovými baníckymi domami predstavuje rekreačnú obec s transformovanými funkciami, kde je prioritne zdôrazňovaná turistická orientácia, ktorá sa adekvátne odráža tak v primárnych ako aj sekundárnych zdrojoch: múzeom, náučnými chodníkmi i bohatým kultúrno-spoločenským kalendárom.

Obidve múzeá svojou činnosťou naplňajú víziu (Kajzar, Václaviková 2016) o múzeu ako inštitúcii cestovného ruchu, prípadne ako nástroja na zvyšovanie atraktivity územia z hľadiska domáceho turizmu.

Uvedené príklady inštitucionalizovaného prezentovania baníckej histórie a tradícií či už v pripravovanej expozícii Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, alebo príklady viacerých foriem prezentovania v Španej Doline založenej na aktivitách občianskych združení, naznačujú komplementárnosť kultúrneho dedičstva a domáceho turizmu. Na jednej strane domáci turizmus profituje z kultúry, na druhej strane môže vplyvom turizmu dochádzať k nadobúdaniu alebo posilňovaniu identity a spolupatričnosti, ale i k zakladaniu nových štruktúr, lebo cestovný ruch núti domáce obyvateľstvo k záujmu o svoju kultúru; môže slúžiť ako determinant a aktivizátor. Potvrdí sa tým súčasne vnímanie kultúrneho dedičstva (Bitušíková, 2018, Krišková, 2020) ako prostriedku ekonomických príjmov a globálnej prestíže i vyhladávaného cieľa turistov.

Prezentované formy zážitkového turizmu, či už súčasné, alebo pripravované a ich dôsledná popularizácia, dávajú predpoklad, že sa záujem o túto časť kultúrneho dedičstva bude zvyšovať, lebo napriek historickým a kultúrnym hodnotám významných montánných lokalít nie je Banskobystrický kraj, do ktorého patria, najnavštevovanejším.

Literatúra

- [1] *Barborská cesta. Projekt cestovného ruchu a rozvoja regiónov.* [online]. [cit 10. 2. 2021]. Dostupné z: <https://barborskacesta.sk/>.
- [2] BITUŠÍKOVÁ, A., (2018). *Kultúrne dedičstvo a regionálny rozvoj: etnologická perspektíva.* Banská Bystrica: Katedra sociálnych štúdií a etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, 75s. ISBN 978-80-973146-5-1.
- [3] BITUŠÍKOVÁ, A., (2021). Cultural heritage as a means of heritage tourism development. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo: vedecký recenzovaný časopis = Museology and cultural heritage.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, vol. 9, no. 1, pp. 81-95. ISSN 1339-2204. DOI: 10.46284/mkd.2021.9.1.0.

- [4] BUJOK, P., KLEMPA, M., JELÍNEK, J., PORZER, M., RODRÍGUEZ GONZALEZ, M. A. G., (2015). Industrial Tourism in the Context of the Industrial Heritage. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, vol. 15, no. 1, pp. 81-93. ISSN 2065-1198.
- [5] CUDNY, W., HORŇÁK, M., (2016). The tourist function in a car factory Audi Forum Ingolstadt example. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, vol. 33, no. 1, pp. 23-38. ISSN 1732-4254.
- [6] DARULOVÁ, J., (2018). Festivity in urban environment with focus on specific historical-ethnological characteristics of the town of Banská Bystrica. *Národopisná revue*, vol. 28, no. 1, pp. 3-12. ISSN 0862-8351.
- [7] DARULOVÁ, J. (2016). Využívání kulturního dědictví Španělské Doliny v prospěch cestovního ruchu. In *Kulturní dědictví a identita: mezinárodní vědecká konference*. Banská Bystrica: UMB, s. 79-91. ISBN 978-80-557-1120-1.
- [8] EDWARDS, J. A., LIURDES, J. C., COIT, I., (1996). Mines and Quarries: Industrial Heritage Tourism. *Annals of Tourism Research*, vol. 23, no. 2, pp. 341-363. ISSN 0160-7383.
- [9] GOODALL, B., (1993). Industrial Heritage and Tourism. *Built Environment*, vol. 19, no. 2, pp. 93-104. ISSN 0360-1323.
- [10] HERČKO, I., ŠVARCOVÁ, A., (2005). Európska odborná verejnosc a jej záujem o Špania Dolinu. In *Z histórie medenorudného baníctva v banskobystrickom regióne, zborník prednášok zo seminára*. Špania Dolina 23. - 24. júna 2005. Banská Bystrica: KB press, s. 73-79. ISBN 80-968014-1-4.
- [11] HOSPERT, D. J., (2002). Industrial Heritage Tourism and Regional Restructuring in the European Union. *European Planning Studies*, vol. 10, no. 3, pp. 397-404. ISSN 0965-4313.
- [12] HRONČEK, P., HRONČEK, P., (2012). The usage of the agrarian technical monuments built by the first half of the 20th century in tourism. *Acta geoturistica*, vol. 3, no. 2, pp. 18-28. ISSN 1338-2292.
- [13] HRONČEK, P., RYBÁR, P., WEIS, K., (2011). *Montánný turizmus – Kapitoly z antropogénnej geomorfológie*. Košice: F BERG TU, 96s. ISBN 978-80-553-0712-1.
- [14] *Charta industriálneho dedičstva*. [online]. [cit 22. 1. 2021]. Dostupné z: <https://kotp.sk/charta-industrialneho-dedicstva/>
- [15] JONSEN-VERBEKE, M., (1999). Industrial Heritage : Anex for sustainable tourism development. *Tourism geographies*, vol. 1, no. 1, pp. 70-85. ISSN 1461-6688.
- [16] KAJZAR, P., VÁCLAVÍKOVÁ, K., (2016). Předpoklady zážitkového turismu v Moravskoslezském kraji se zaměřením na venkovský a industriální cestovní ruch. In *XIX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 1008-1015. ISBN 978-80-210-8272-4. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8273-2016-130.
- [17] KOŠTIALOVÁ, K., (2016). Kulturní dědictví jako podpora vidieckého turismu. In *XIX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 1032-1039. ISBN 978-80-210-8272-4. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8273-2016-133.
- [18] KOŠTIALOVÁ, K., (2020). Hontianska paráda – pozitívny príklad marginalizovanej obce Hrušov. In: *Národopisná revue*, Strážnice: Národní ústav lidové kultury, roč. 30, č. 3, s. 213-222, ISSN 0862-8351.
- [19] KURPAŠ, M., ZIMA, R., (2016). Manažment a marketing kulturního dědictví. In Krišková, Zdena (ed.). *Kulturní dědictví a identita: mezinárodní vědecká konference*. Banská Bystrica: UMB, s. 71-78. ISBN 978-80-557-1120-1.
- [20] KRIŠKOVÁ, Z., (2020). Kulturní dědictví – ekonomický zdroj rozvoje turismu, či odraz kulturní identity? In *XXIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 362-369. ISBN 978-80-210-9610-3. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9610-2020-46.
- [21] MIHALIČ, T., (2013). Performance of Environmental Resources of a Tourist Destination. Concept and Application. *Journal of Travel Research* 52 (5), pp. 614-630. ISSN 15526763, 00472875. DOI:10.1177/0047287513478505 [online]. [cit 22. 2. 2021]. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0047287513478505>
- [22] OTGAAR, A., BERG, L., BERGER, CH., FENG, R., (2010). *Industrial tourism. Surrey*: Ashgate Publishing Limited. ISBN 9781 409402206.
- [23] PÁSKOVÁ, M., ZELENKA, J., (2002). *Cestovní ruch – výkladový slovník*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. ISBN 80-7169-276-X.
- [24] PLAČEK, M., PŮČEK, M. J., KRÁPEK, M., (2017). Komparace relativní efektivity místních muzeí v České republice a na Slovensku. In *XX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita. pp. 767-771. ISBN 978-80-210-8587-9. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8587-2017-100.
- [25] *Prezentácia fondu baníctva v stálych expozíciách Stredoslovenského múzea a na výstavách*. Rkp. poskytli Glocko, F a Luptáková, V.
- [26] RYBÁR, P., (2010). Assessment of attractiveness (value) of geotouristic objects. *Acta geoturistica*, vol. 1, no. 2, pp. 13-21. ISSN 1338-2292.
- [27] *Stratégia rozvoja cestovního ruchu do roku 2020*. (2013). [online]. [cit 20. 1. 2021]. Dostupné z: <https://www.mindop.sk/ministerstvo-1/cestovny-ruch-7/legislativa-a-koncepcne-dokumenty/>

- [28] *Strategický dokument rozvoja zážitkového turizmu lokality Banská Štiavnica a okolie.* (2019). Bratislava, Banská Štiavnica, Košice. [online]. [cit 22. 2. 2021]. Dostupné z: http://www.banskastiavnica.sk/stranka_data/subory/dokumenty/20190710-rozvoj-zazitkoveho-turizmu.pdf
- [29] SCHILD, CH. J., WREDE, M., (2015). Cultural identity, mobility and decentralization. *Journal of Comparative Economics*, vol. 43, no. 2, pp. 323-333. ISSN 0147-5967. DOI: 10.1016/j.jce.2014.05.002.
- [30] TIMOTHY, D. J., BOYD, S. W., (2003). *Heritage Tourism*. New York: Prentice Hall. ISBN 0582369703.
- [31] *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III.* Bratislava: Veda, 1978, 536s. ISBN 71-114-78.
- [32] VRBIČANOVÁ, G., MOČKO, M., KAISOVÁ, D., (2019). Využitie geocachingu v rozvoji cestovného ruchu na území Horného Liptova. In *XXII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 539-546. ISBN 978-80-210-9268-6. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9268-2019-68.

Tento příspěvek vznikol s podporou grantovej agentúry VEGA 19-103-01 Kultúrne dedičstvo ako súčasť sociokultúrneho potenciálu rozvoja turizmu v lokálnych spoločenstvách.